

**POROČILA
RELAZIONI
REPORTS**

Zvona Ciglič

ODPRITE VRATA

Predstavitev razstave z opremo hišnih vrat od srednjega veka do 19. stoletja.

Pokrajinski muzej Koper, 16. junij – 31. avgust 2007

Pričujoče besedilo je namenjeno predstavitvi razstave z opremo hišnih vrat od srednjega veka do 19. stoletja. Predmeti so delo vrhunskih kovaških obrtnikov in z njimi segamo na področje umetne obrti. Razstava bo na ogled v galeriji Pokrajinskega muzeja Koper od 16. junija do 31. avgusta 2007, nato pa jo bomo postopno vključili v stalno muzejsko postavitvev.

Z razstavo predmetov, ki sodijo k opremi vrat in pohišstva – to so *ključavnice, ključi, kljube, tolkači, ščitniki, tečaji* in *nasadila* – segamo na področje umetne obrti. Razstavljeni eksponati so zaobjeti v širokem zgodovinskem razponu, vse od visokega srednjega veka pa do konca 19. stoletja, to je časa, ko se je ključavničarska obrt zaradi vse večjih varnostnih in varovalnih zahtev in natančnosti dela ločila od kovaštva, s katerim je bila povezana v dobi cehovske organizacije. Izdelki pričajo o vrhunskem kovaškem znanju, ki ni le preseгло zgolj funkcionalne uporabnosti predmetov in mehanizmov v smislu zaščite, temveč je poseglo v motive likovnega izražanja kot principa umetniškega oblikovanja.

Ko se zazremo v daljno zgodovino, vidimo, da so bili železni predmeti najdeni že v egipčanskih grobovih preddinastičnega obdobja, nato v Prednji Aziji, mikenskih grobovih, Palestini. Na območju današnje Slovenije je bila uporaba železove rude znana v prazgodovinskem času, predvsem v bližini izvirov Soče in Save. Uporaba železove rude se je nadaljevala v rimsko obdobje, ko je obstajalo tudi kovaško združenje – *collegium fabrorum* – rimski pisci pa niso mogli prehvaliti lastnosti železa iz Norika, to je območja današnje Slovenije. V stari dobi so železo obdelovali samo s kovanjem, torej s taljenjem železove rude, ki so ji dodajali različne primesi in nato po hitrem postopku talino hladili. V umetniškem oblikovanju grške in rimske antike se je ob ključih in prstanih ohranilo bolj malo drugih železnih predmetov, so pa ti zato kakovostni in pričajo o visoko razviti kovaški spretnosti. V času preseljevanja narodov so bili v 6. stoletju, predvsem pri Germanih, močno priljubljeni železni okrasni predmeti, ki so jim običajno dodajali plemenite kovine in tako dosegli zanimive in kakovostne umetnostnoobrtne izdelke.

Začetki umetnosti kovanja večjih železnih predmetov segajo v čas izdelave okovanja vrat in skrinj, o čemer pričajo prizori iz iluminiranih rokopisov in miniatur iz 9. in 10. stoletja. Med ohranjenimi vrhunskimi deli zgodnjega gotskega obdobja se še posebej odlikujejo okovana bočna vrata zahodnega dela pariške katedrale, vratni tolkači iz Siene, vratne rešetke mojstra Conteja di Lella Orlandija na katedrali v Orvietu, iz Slovenije pa so ohranjena kovana gotska vrata iz zakristije ptujske cerkve.

Ključni, ključavnice, tolkači in dekorativni elementi portalov in pohišstva so postajali vse bolj deli arhitektonskega oblikovanja. Imenitnejši izdelki so posnemali oblike iz arhitekture: šilaste loke, dve- in trilistne oboke, mrežišča z ribjim mehurjem, rastlinsko in živalsko ornamentiko. V 17. in 18. stoletju je ključavničarstvo doseglo višek v oblikovanju in tudi v razvoju ključavničarskega mehanizma. Razvili so namreč kapelni vložek, to je vodilo za ključ, ki se je moralo z zarezi oziroma perforacijo brade ključa povsem zlititi. V naslednji razvojni stopnji so mehanizme ključavnic očem vedno bolj skrivali. Pogosto so jih prekrivali z bogato okrašenimi ornamentalnimi kartušami, na katerih so bili prizori, ki so posnemali oblike iz narave, ali pa so te prevzele kar obliko same arhitekture. Tako prekriti mehanizmi so zapirali neposredni dostop do ključavnice, skrite v vratih.

Ob dekorativnih elementih, izdelanih s kovanjem in kasneje vlivanjem, so železne površine krasili še z različnimi obdelovalnimi postopki: z graviranjem, jedkanjem, tauširanjem, to je načinom okraševanja z dodajanjem drugih kovin, niellom, kar pomeni, da so kovino s kemijskimi reakcijami zavestno črnili, ter punconiranjem, to je krašenjem kovine s pikicami. Predvsem tolkači in vratna oprijemala so bila pogosto okrašena s plastičnimi motivi, ki so posnemali dogodke iz vsakdanjega življenja in mitologije bodisi z oblikami teles, glav, doprsij ali celo s človeškimi skupinami. Posebno priljubljen je bil motiv zmaja, tudi s simboličnim pomenom čuvarja zakladov.

Ob tolkačih, zapahih, oprijemalnih in različnih dekorativnih vložkih, ki so bili vseskozi del vratne opreme, je nadaljnji razvoj spravil ključavnico najprej v železno, nato še v pločevinasto "škaflo". Razvili so jih v različne velikosti in številne oblike v kombinaciji ključavnice z notranjo in zunanjo kljuko, samo z eno kljuko, lahko s kljuko in zapahom, samo z zapahom ali samo s ključavnico in ključem. Vzporedno z razvojem obrti in kasneje industrijskim napredkom so ključavnice postajale vse bolj univerzalne, s tem pa tudi bolj dolgočasne. Iz vrat so izginjala duhovita oprijemala, izvirne tolkače so zamenjali zvonci na poteg in poetičnost vratne opreme je klonila pod težo tehnološkega napredka.

Ker je bila vratna oprema v vseh zgodovinskih obdobjih primerno tržno in menjalno blago, ji ne moremo pripisati nekih lokalnih stilnih posebnosti. Pri razstavljenih eksponatih se kažejo likovni elementi tako iz beneš-

kega kot tudi alpskega prostora, ponekod se ti elementi mešajo, so pa tudi posamezni izdelki, ki so nastali kot izviren navdih lokalnih mojstrov.

Leta 1974 je takratni muzejski kustos Janez Mikuž pripravil razstavo *Ključni in ključavnice*. V ta namen je zbral veliko muzejskih eksponatov, ki tudi danes igrajo pomembno vlogo pri revidirani in dopolnjeni razstavi *Odprite vrata*.

KATALOG:

1. KLJUČ iz kovanega železa, 15. stoletje. Glava je mrežasto oblikovana s privarjenim obročkom za obešanje. Brada ključa ima obliko dvojnega meandra z zobci na koncih. Dolžina 12,2 cm. Inventarna št. E 2574.
2. KLJUČ iz kovanega železa, začetek 16. stoletja. Z viticami oblikovana glava je v dveh delih; na vrhu je zaključena z bakrenim gumbom. Brada ključa je dvodelna. Dolžina 14,5 cm. Inventarna št. E 2618.

Vratni TOLKAČ iz kovanega železa, obdobje gotike. Opirjemalo je v obliki črke S, ki se zaključni z odprto zmajavo glavo. Dolžina 20,5 cm.

3. KLJUČ iz kovanega železa, 16. stoletje. Ključ je imel napisno ploščico: CHIAVE DELLA ANTICA PORTA MAGGIORE DA MUDA CONSERVATA PER TRADIZIONE DELLA FAM. BERNETICH – ključ starih mudinih vrat.... Ploščica je izgubljena. Dolžina 18 cm. Inventarna št. E 2568.
4. KLJUČ iz kovanega železa, varjen z bakrom. Tak tip ključa je nastal v 16. stoletju in se je obdržal vse do 18. stoletja. Glava je srčaste oblike, brada je povezana s trojnim S. Dolžina 14,3 cm. Inventarna št. E 2624.
5. Srebrn KLJUČEK tabernaklja v cerkvi sv. Klare iz Koprca, konec 15. stoletja. Trolistno glavo na vsakem listu krasi gumbek. Telo je votlo, brada ima dvojno zarezo. Dolžina 6,5 cm. Inventarna št. E 2645.
6. KLJUČAVNICA za hišna vrata iz kovanega železa, prva polovica 17. stoletja. Enojni zaskočni zapah dvigne ključ. Okrašena je s polžastimi zavihki, z rastlinskimi rozetami in ploščico z viticami. Dolžina 39 cm, širina 16,5 cm. Inventarna št. E 2720.
7. KLJUČAVNICA za hišna vrata iz kovanega železa, 18. stoletje. Dvojni zaskočni zapah je povezan s kljuko in ključavnico ter z drugo kljuko za dvigovanje in zaklepanje. Zaščitna ploščica v obliki kaplje je okrašena z rastlinskimi, kljuka z geometrijskimi motivi. Dolžina 30 cm, širina 12,3 cm. Inventarna št. 2721.
8. KLJUČAVNICA za hišna vrata iz druge polovice 17. stoletja. S kljuko in enojnim zapahom ter enostavnim kapelnim vložkom. Vzvod za odpiranje zapaha je iz notranje strani. Ima več kovanih rastlinskih ornamentov. Dolžina 27 cm, širina 14 cm. Inventarna št. 2729.
9. KLJUČAVNICA za pohištvo iz kovanega in pocinjenega železa, 18. stoletje. Z enojnim zaskočnim zapahom. Okrašena je z graviranim rastlinskim okrasjem. Dolžina 16,6 cm, širina 7,8 cm. Inventarna št. E 2738.
10. ŠČITNIK KLJUČAVNICE iz kovanega železa, 16. stoletje. Ščitnik je v obliki hiše v renesančnem stilu. Njena vratca z okrasno rozeto zapirajo dostop do ključavnice. Višina 14 cm, širina 10 cm. Inventarna št. E 2742.
11. ŠČITNIK KLJUČAVNICE iz kovanega železa in medeninasto zaščitno ploščo, druga polovica 17. stoletja. Medeninasta plošča je okrašena s tolčenim rastlinskim okrasjem, v sredini je medaljon s portretom. Dolžina 18,5 cm, širina 9 cm. Inventarna št. E 1265.
12. KLJUČAVNICA za hišna vrata iz kovanega železa, iz obdobja od 18. do 19. stoletja. Z dvojnim zapornim zapahom in enostavnim kapelnim vložkom. Višina 22 cm, širina 29 cm. Inventarna št. E 2740.

13. KLJUČAVNICA, obešanka ali "žabica" iz kovanega železa, konec 17. stoletja. V obliki trolista s poudarjeno kartušo za ključ.
Višina 15,5 cm, širina 11,5 cm. Inventarna št. E 2708.
14. Vratni TOLKAČ iz kovanega železa, sredina 18. stoletja. Kovan je v obliki lire, s štirimi polžastimi zavihki. Oprijemalni gumb je kvadraten in priskan. Okrašen je z graviranimi črtami in cikcakasto linijo. Dolžina 29 cm, širina 13 cm. Inventarna št. E 1218.
15. Vratni TOLKAČ iz kovanega železa, obdobje gotike. Oprijemalo je v obliki črke S, ki se zaključuje z odprto zmajevo glavo. Dolžina 20,5 cm. Inventarna št. E 1220.
16. Vratno OPRIJEMALO iz litega železa, 18. stoletje. Oblikovano je kot moška glava z dolgimi lasmi, ki se na čelu zaključujejo v spiralna zavihka, kodra. Brki obkrožajo gornjo ustnico, brada pa se zaključuje v žlebasto spiralo. Višina 13,5 cm, širina 12,5 cm. Inventarna št. E 1277.

Avtorica razstave: Zvona Ciglič
Restavriranje muzealij: Alojz Umek

Vesna Kamin

II. MEDNARODNO SREČANJE ŠTUDENTOV UMETNOSTNE ZGODOVINE Reka, 4. – 6. maja 2007

Oddelek za umetnostno zgodovino Filozofske fakultete na Reki (*Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet u Rijeci, Odsjek za povijest umjetnosti*), natančneje študentje 4. letnika, so organizirali drugo mednarodno srečanje, ki je tokrat potekalo na Reki med 4. in 6. majem leta 2007 (prvo srečanje je bilo v Zagrebu leta 2006). Drugega mednarodnega srečanja so se udeležili študentje iz treh držav, Hrvaške, Bosne in Hercegovine in Slovenije. Tema letošnjega simpozija je bila Industrijska arhitektura (*Industrijska baština*). Med hrvaškimi kolegi se je namreč pojavila potreba po predstavitvi problematike industrijske arhitekture, njenega obstoja in namembnosti širši strokovni javnosti.

Reka kot nekdanje glavno pristanišče ogrskega dela avstro-ogrške monarhije je bogata z industrijsko stavbno dediščino: pristanišče s svojimi objekti (*Prilozi za vrednovanje riječke lučke arhitekture i opreme*, Petra Predoević i Ivona Mijolović), tovarna papirja Hartera (*Hartera*, Petra Borovac), kompleks Rikard Benčić, tržnice (*Riječke tržnice*, Tina Bošković), železniška postaja na Sušaku (*Sušački kolodvor*, Iva Kelentrić) in posebnost

Reke – lansirna rampa za torpeda (*Lansirna rampa*, Monika Štitić). Reka je v drugi polovici 19. stoletja z naglo urbanizacijo hitro dobivala videz srednjeevropskega vele mesta. Glavna nosilca gospodarskega razvoja mesta sta bila železniška povezava z zaledjem in na novo zgrajeno umetno pristanišče. Na levem bregu reke Rječine pa je s pretežno hrvaškim kapitalom nastalo konkurenčno mesto Sušak s svojo industrijo, ki je doživelo razcvet v obdobju med obema vojnama. Posledica nagle industrializacije so bile številne novogradnje, predvsem stavb, namenjenih pristaniški dejavnosti in industrijskim obratom.

Večina že omenjenih objektov ne služi več svojemu namenu, prepuščeni so degradaciji in propadu, zato so se študentje umetnostne zgodovine odločili, da s svojimi prispevki opozorijo širšo javnost na problematiko obnove in revitalizacije spomenikov industrijske arhitekture. Zgleden primer tovrstne obnove in spremembe namembnosti je nekdanja tobačna tovarna v Rovinju, kjer je v pritličju nekdanje uprave danes Tobačni muzej (*Tvornica duhana u Rovinju*, Dajana Oravec). Tudi na Reki so sledili temu zgledu in pripravili projekt obnove in oživitve kompleksa nekdanje sladkorne rafinerije (*Kompleks Rikard Benčić, Iva Brusić*). Prostore nekdanje "cukrarne" bodo preuredili za potrebe muzeja sodobne umetnosti z multimedijским centrom. Tako se bo ohranila lupina same arhitekture, notranje prostore pa bodo preuredili za potrebe muzeja s sodobnim pristopom.

Omenjenim temam so sledili referati kolegov iz Sarajeva na temo *Industrijska arhitektura Bosne in Hercegovine in revitalizacija*. Kolegica Una Bjelotomić iz Zagreba pa je predstavila problem stavbe parnega mlina v Zagrebu (*Paromlin u Zagrebu*), kjer v središču mesta propada velik kompleks industrijske arhitekture. Iz Slovenije sva se simpozija udeležili dve študentki, ki sva predstavili tovrstno problematiko na Slovenskem. Prvi referat spodaj podpisane na temo cukrarne v Ljubljani in vprašanje njenega avtorstva je opozoril na možnost iskanja avtorja pri enem izmed vodilnih tržaških arhitektov prve polovice 19. stoletja, Matteu Pertschu. Žal pa se niso ohranili arhivski zapisi in lahko o avtorstvu sklepamo le na podlagi dejstva, da Pertscha najdemo med delničarji sladkorne rafinerije v Ljubljani. Martina Malešič pa je predstavila primere ponovne rabe arhitektonske industrijske dediščine v Sloveniji. Iz izbranih primerov (tovarna Rog, mestna elektrarna, tobačna tovarna v Ljubljani) je bilo razvidno, da je lahko industrijski objekt še zmeraj uporabna in atraktivna arhitektura, ki uspešno služi drugačnemu namenu in sodobnemu načinu rabe prostora.

Poseben sklop referatov je bil namenjen študentom nižjih letnikov, kjer so imeli možnost predstavitve svojega dosedanjega dela in svojih dosežkov. Poleg vseh prispevkov so organizatorji simpozija poskrbeli za strokovno vodstvo po mestu z izpostavitvijo ključnih spomenikov industrijske arhitekture.